

УДК: [130.2 : 37.013.73] (477.54/.62)
<https://orcid.org/0000-0001-7624-5539>

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ СТАТУС АКАДЕМІЧНОЇ КНИГИ НА СЛОБОЖАНЩИНІ ХІХ СТ.

Н. В. Радіонова, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди

У статті запропоновано філософське осмислення статусу академічної книги та її ролі у формуванні освітнього простору Слобожанщини ХІХ ст. Доведено, прагматизація і гуманізація процесу співпраці з книгою і над книгою є важливим здобутком раннього модерну, який саме співіснуванням цих формально протилежних орієнтацій засвоєння духовного скарбу літератури відрізняється від Середньовіччя, і навіть від доби Відродження.

Кожна культурна доба характеризується своїм світом книжок, який є структуротворчим елементом у формуванні академічної і культурної спільноти. Історичний процес передбачає культурну спадкоємність. Результати соціокультурної діяльності закріплюються й зберігаються у книжках. Академічна література є особливим культурно-освітнім світом, що генерує можливості і накопичує потенціал духовного виробництва. Але чи є цей літературний універсум світом тих, хто його творить. Унікальність світу книг робить їх важливою складовою університетської спільноти, об'єднує в єдиний комунікативний простір. Високо цінуючи роль книги у науково-інтелектуальній діяльності, харківські вчені та діячі освіти створили умови для створення та існування кабінету для читання, а потім і бібліотеки. Книжковий світ Харківського університету ХІХ століття свідчить про європейську спрямованість його самоорганізації. Фонд, в якому зберігалися першоджерела та підручники з філософії на кінець ХІХ століття стає доволі значним. Але доводиться визнати, що даний фонд переважно складався із книжок видрукованих іноземною мовою, особливо німецькою та французькою, що потребувало відповідної мовної підготовки. Головне полягає в тому, що не зважаючи на всі перипетії, які відбувалися з філософією (маємо на увазі 24-річну перерву у викладанні філософії з 1850 до 1874 та постійне авторитарне втручання держави), кількість російськомовних видань постійно збільшувалася за рахунок перекладів та друкування власних праць. У будь-якому разі засвоєння філософської спадщини студентами університету залежало від їх особистого вибору і зусиль.

Своєю діяльністю університет та університетська бібліотека суттєво вплинули майже на всі сфери життя не лише Харкова, а й значної території, яка увійшла до Харківського учбового округу. В тому числі це стосується і відкриття публічних бібліотек.

Ключові слова: академічна книга, філософська комунікація, освіта, бібліотека, Слобожанщина.

В сучасних українських університетах та школах спостерігається вкрай не втішна тенденція, - вилучення студента з світу книжок. Звернення студентів та учнів до першоджерел взагалі стає не популярним, а такі епітети як „скарбниця знань”, „схованка знань”, „книжковий храм”, „хліб духовний”

втрачають свій сенс. Між тим прагматизація і гуманізація процесу співпраці з книгою і над книгою є важливим здобутком раннього модерну, який саме співіснуванням цих формально протилежних орієнтацій засвоєння духовного скарбу літератури відрізняється від Середньовіччя, і навіть від доби Відродження.

Кожна культурна доба характеризується своїм світом книжок, який є структуротворчим елементом у формуванні академічної і культурної спільноти. Історичний процес передбачає культурну спадкоємність. Результати соціокультурної діяльності закріплюються й зберігаються у книжках. Академічна література є особливим культурно-освітнім світом, що генерує можливості і накопичує потенціал духовного виробництва. Але чи є цей літературний універсум світом тих, хто його творить.

Книжковий світ Харківського університету ХІХ століття свідчить про європейську спрямованість його самоорганізації. Німецька класична філософія теоретично обґрунтувала вимогу до науковця, за якою його призначення полягало у гуманізації світу і самої людини. Наприклад, у своїй праці „Про призначення вчених” [8]. Фіхте розглядає вченого як прорив, де прорив він розуміє наступально як перехід з однієї моделі в іншу, а вченого – як мотор цього прориву. Фіхте вважав, що досягти прогресу можливо лише через науку, філософію. Але суть прогресу не в тому, щоб перейти з однієї моделі в іншу, а підготувати цей перехід. Завдання вченого зрозуміти принцип цього „прориву” та організувати націю згідно з цим розумінням. Задля цього „прориву” педагогіка має стати філософією, а філософія „педагогізуватись” до такого рівня, щоб реальність порівнювати й перевіряти ідеями. Така метафоричність Фіхте є цілковито виправдана.

Світ академічної літератури передбачає не тільки накопичення й зберігання книжок як культурних артефактів, а й формування вмінь і навичок користування книгою. Певним дисциплінарним простором, у якому виробляються правила, які сприяють читанню та мисленню – є бібліотека. Вона виступає як особливий комунікативний простір, де панує атмосфера

поваги до книги, відбувається циркуляція знань, розгортається дискусія. „Книжки – це найкраще серед речей, коли їх гарно використовують, стверджує Емерсон, - і найгірше, коли їх використовують неправильно. Яким є правильне використання книжок?...Коли книжки використовуються лише для натхнення” [9, с. 84]. Зауважимо, що книжковий світ Харківського університету, так само як і бібліотеки західноєвропейських університетів того часу, є багатим на філософські джерела, що визначило у цілому культурний профіль Слобідського краю.

Першочерговою метою університетів є не формування науковця на зразок схоласта, а виховання всебічно і гармонійно розвинутої людини, особистостей, які бажають та здатні керувати собою як у своєму політичному, так і в своєму особистому житті. Отже, студент повинен мати навички самостійної праці з книгою, але у пошуках довершеності і досконалості у кожній, особливо розгалуженій та складній ділянці знань він має звертатися до живого спілкування.

Книга за своїм духовним призначенням і бібліотека за соціальним призначенням сприяють самостворенню людини. З огляду на зазначене, книга бачиться нами як особливий інструмент всебічного інтелектуального виховання людини. Завдяки книгам відтворюється та підтримується спадкоємність поколінь, накопичуються та закріплюються ті знання та відкриття, які були здобуті на шляху пізнання всесвіту, створюється певна картина світу тощо.

Унікальність світу книг робить їх важливою складовою університетської спільноти, об'єднує в єдиний комунікативний простір. Високо цінуючи роль книги у науково-інтелектуальній діяльності, харківські вчені та діячі освіти створили умови для створення та існування кабінету для читання, а потім і бібліотеки. Ця ініціатива знайшла позитивні відгуки у актовій промові „такі заклади та вільний допуск всіх до користування ними стануть умовою того, що не одне насіння майбутнього блага, не одне дарування не згине і не буде задавлене. Всі засоби та посібники зібрані в

великих книгосховищах, штучних та природних кабінетах, аби усі любителі наук мали можливість користуватися тим, що їм потрібно. Для них відкрито спілкування з цілим вченим світом, все, що в галузі наук і мистецтв напрацьовано вони можуть зробити своїм та передати тим, кого вони навчають” [6, с. 74]. Серед журналів, що надходили до читального залу: „Московский ученый вестник”, „Улей”, „Московский телеграф”, „Вестник Европы”, „Свет Отечества” та інші. З огляду на архівні матеріали можна констатувати, що найбільшу популярність мали літературні журнали, а потім німецькомовні медичні та політичні [4]. Слід зазначити, що послугами кабінету для читання мали можливість користуватися не лише викладачі та студенти університету, але й сторонні відвідувачі, серед яких такі поважні особи як Генерал-Губернатор Граф О.Г.Строганов, Харківський Громадянський і Військовий Віце-Губернатор Князь П.І.Трубецький та інші [5]. Але згідно з „Проектом правил для професорської лекторії” право на першочергове ознайомлення з періодичними виданнями, що надходили до університетської бібліотеки мали лише професори Університету. Періодичні видання після отримання їх бібліотекою протягом місяця для широкого кола читачів були недоступні, а деякі з них і зовсім не попадали до загального читального залу [4]. Наприклад, до середини XIX століття студентам медичних факультетів було заборонено читати спеціальні медичні журнали [7, с. 693]. Це стосувалося і суспільних наук. Згідно з постановою Міністерства 1824 р. університетські викладачі повинні були представляти конспекти лекцій, а також список використаних у підготовці курсу джерел, без чого не видавався дозвіл на викладання. Крім того, у цьому ж році вийшло розпорядження про суворий нагляд за виданням творів та перекладів, а особливо за викладанням наук, з метою, щоб нічого здатного похитнути віру та благонравіє не було відкрито. Від викладачів та студентів вимагали релігійного благочестя, містицизм, який прививався духовенством та підтримувався царським урядом, повинен був відволікати студентів від прогресивних філософських ідей. Згідно з Указом ректора від 19 лютого 1848

року працівники бібліотеки були уповноважені перевіряти книги за списком складеним Міністерством Народної Просвіти, і ті, які було визнано забороненими не видавати нікому із сторонніх читачів, а також студентам [3]. Проте, щодо професорської лекторії ректор був більш лояльним. Чи значить це, що заборонена література була доступна для студентів у вигляді вторинної комунікації? Насамперед зазначимо, що професорський склад Харківського університету був полінаціональним та поліконфесійним. Більшість із них були науковцями всесвітнього значення і „належали” науці, для розвитку якої їм приходилося обходити штучні заслони міністерських чиновників, так як прогрес в науці можливий лише за умов вільного обміну думками та результатами пошуків. Для виникнення наукової школи одних наукових досягнень недостатньо, потрібна особистість, чия творча діяльність, світоглядні принципи здатні викликати інтелектуальний і емоційний відгук в інших, згрупувати їх навколо певної роботи та певних ідей. Якщо звернемося до літописних сторінок Харківського університету, присвячених проблемам становлення тієї чи іншої наукової школи, то побачимо, що протягом першого десятиріччя існування університету професору Шаду, на ґрунті певного розуміння вихідних засад і принципів, вдалося утворити інтелектуальне середовище однодумців. Серед яких професори, що отримали освіту та ступінь доктора філософії в кращих європейських закладах, це – професори хімії І.Шнаубер та Ф.Гізе, ординарний професор кафедри дипломатичної економіки Л.Якоб, ординарний професор прикладної математики І.Гут та ін. Це було коло однодумців об’єднане спільністю світоглядних настанов, спільною справою просвіти та культивуванні передових філософських ідей на Слобідському ґрунті. Виходячи із того, що філософське знання не тільки здатне забезпечити індивіда необхідною інформацією, але й, узагальнивши весь людський досвід, показати конкретні рішення та способи досягнення мети, великого значення надавали залученню до царини філософської культури. Формування філософської культури особистості процес досить тривалий, але

розпочинатись він має, на думку Й.Шада, зі звернення до першоджерел. Саме тому прогресивні науковці брали активну участь як у справі комплектації бібліотеки філософськими першоджерелами так і у справі формування інтересу до цих текстів.

Таким чином, бібліотека Харківського університету у XIX столітті була місцем комунікації, циркуляції думки у масштабах всього Слобожанського регіону.

Зупинимось дещо детальніше на розгляді філософських джерел. На момент відкриття університету це переважно була література на латинській та російській мовах зі стародавньої філософії та з проблем систематизації наук філософських. Звісно, що фонд постійно збагачувався, згідно з каталогом бібліотеки за 1863 р. він мав такі тематичні розділи: Філософія загальна: загальні курси, рекомендації та монографії; Історія філософії; Психологія, антропологія, етика; Логіка, метафізика; Філософські твори змішаного змісту. Філософські лексикони. Повні зібрання творів [2]. А, як свідчить каталог 1891 р., було виділено тематичний розділ до якого ввійшла література з політико-філософських проблем, філософії права та природного права [1. – С. 131 – 145.].

Отже, фонд, в якому зберігалися першоджерела та підручники з філософії на кінець XIX століття стає доволі значним. Але доводиться визнати, що даний фонд переважно складався із книжок видрукованих іноземною мовою, особливо німецькою та французькою, що потребувало відповідної мовної підготовки. Головне полягає в тому, що не зважаючи на всі перипетії, які відбувалися з філософією (маємо на увазі 24-річну перерву у викладанні філософії з 1850 до 1874 та постійне авторитарне втручання держави), кількість російськомовних видань постійно збільшувалася за рахунок перекладів та друкування власних праць. У будь-якому разі засвоєння філософської спадщини студентами університету залежало від їх особистого вибору і зусиль.

Своєю діяльністю університет та університетська бібліотека суттєво вплинули майже на всі сфери життя не лише Харкова, а й значної території, яка увійшла до Харківського учбового округу. В тому числі це стосується і відкриття публічних бібліотек.

Література

1. Второе продолжение каталога библиотеки Императорского Харьковского университета. Вып. 1., X.: Тип у-та. 1891. – 759 с. – С. 131 – 145
2. Из каталога библиотеки Харьковского Императорского университета. Отдел II: Философия и Педагогика / [б.а.] – X.: Тип. у-та. 1862. – 64 с.
3. Оп. УІ. № 4. Проект правил для профессорской лектории. – 1 л.
4. Оп. УІІ. №1. Список журналов, выданных профессорам и преподавателям университета. – 7 л.
5. Оп. УІ. № 1. Список посетителей кабинета чтения, не принадлежавших ученому сословию университета. – 1 л.
6. Речь К.А. Швейковского, Ректора и Проф. Царского Варшавского Университета, каноника кафедры Плоцкой (пер. с польск. П.Гулак-Артемовским) / К.А. Швейковский // Украинский вестник. – 1818. – К. 10, 11, 12; Ч.12, С. 54 – 90.
7. Ученые общества и учебно-воспитательные учреждения Харьковского университета (1805 - 1905) / [под ред. Д.Багалия, И.Осипова]. – Харьков, 1911. – 284 с.
8. Фихте И.Г. О патриотическом воспитании: Педагогические письма и выступления / Фихте И.Г. – Берлин: Из-во Народ и знание, Народное издательство. – 1960. – 30 с. – (на нем. языке).
9. Ralph Waldo Emerson “The American Scholar”, in Selected Essays, ed. Larzer Ziff (Ney York: Yiking Penguin, 1982, p. 87.

References

1. Vtoroe prodolzhenye kataloga byblyoteky Ymperatorskoho Kharkovskoho unyversyteta. Выр. 1., Kh.: Typ u-ta. 1891. – 759 s. – S. 131 – 145
2. Yz kataloga byblyoteky Kharkovskoho Ymperatorskoho unyversyteta. Otdel II: Fylosofyia y Pedahohyka / [b.a.] – Kh.: Typ. u-ta. 1862. – 64 s.
3. Op. УІ. № 4. Proekt pravyl dlia professorskoi lektoryy. – 1 l.
4. Op. УІІ. №1. Spysok zhurnalov, vydannykh professoram y prepodavateliam unyversyteta. – 7 l.
5. Op. УІ. № 1. Spysok posetytelei kabyneta chtenyia, ne prynadlezhavshykh uchenomu soslovyiu unyversyteta. – 1 l.
6. Rech K.A. Shveikovskoho, Rektora y Prof. Tsarskoho Varshavskoho Unyversyteta, kanonyka kafedry Plotskoi (per. s polsk. P.Hulak-Artemovskym) / K.A. Shveikovskiy // Ukraynyskiy vestnyk. – 1818. – K. 10, 11, 12; Ch.12, S. 54 – 90.
7. Uchenyye obshchestva y uchebno-voopytatelnye uchrezhdenyia Kharkovskoho unyversyteta (1805 - 1905) / [pod red. D.Bahalyia, Y.Osyrova]. – Kharkov, 1911. – 284 s.
8. Fykhite Y.H. O patryotycheskom voopytanyu: Pedahohycheskye pysma y vystuplenyia / Fykhite Y.H. – Berlyn: Yz-vo Narod y znanye, Narodnoe yzdatelstvo. – 1960. – 30 s. – (na nem. yazyke).
9. Ralph Waldo Emerson “The American Scholar”, in Selected Essays, ed. Larzer Ziff (Ney York: Yiking Penguin, 1982, p. 87.

КУЛЬТУРНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ СТАТУС АКАДЕМИЧЕСКОЙ КНИГИ НА СЛОБОЖАНЩИНЕ XIX СТ.

Радіонова Н.В.

В статье предложено философское осмысление статуса академической книги и ее роли в формировании образовательного пространства на Слобожанщине XIX ст. Доказано, что прагматизация и гуманизация процесса сотрудничества с книгой и над книгой является важным достижением эрхи раннего модерна. Академическая книга является важной составляющей университетского сообщества, объединяет его в единое коммуникативное пространство.

Ключевые слова: академическая книга, философская коммуникация, образование, библиотека, Слобожанщина.

CULTURAL AND EDUCATIONAL STATUS OF THE ACADEMIC BOOK IN THE SLOBOZHANSKYNA OF THE 19TH CENTURY.

Radionova N.V.

The article proposes a philosophical understanding of the status of the academic book and its role in shaping the educational space of the 19th-century Slobozhanskyina. It is proved that pragmatization and humanization of the process of cooperation with the book is an important achievement of the early Modernism. It differed from the Middle Ages, and even from the Renaissance, by the coexistence of these formally opposite orientations of the literature's spiritual heritage. Each cultural era is characterized by its world of books, which is a structural element in the establishment of the academic and cultural community. The historical process involves cultural continuity and results of sociocultural activity are documented and stored in books. The academic literature is a special cultural and educational world that generates opportunities and accumulates the potential of spiritual production. But is this literary universe the world of those who create it? The uniqueness of the book world makes them an important part of the university community and unites everyone in a single communicative space. Highly appreciating the role of the book in scientific and intellectual activity, Kharkiv academics designed conditions for the creation and existence of a reading room, and then a library. The book world of the Kharkiv University of the XIX century demonstrates the European orientation of its self-organization. The fund, which kept the sources and textbooks, has become quite significant to the end of the century. Still, we have to admit that this fund mainly consisted of books in foreign languages, usually German and French, which required appropriate language training. The main point is that, despite all the peripeties that have taken place (we mean the 24-year break in teaching philosophy from 1850 to 1874 and the constant authoritarian intervention of the state), the number of Russian-language editions has increased due to translations and publications of their own works. Nevertheless, the students' mastery was the subject of their personal choice and efforts.

Through activities, the University and the University Library have significantly influenced almost all spheres of life, not only Kharkiv's, but also of a large territory that was included in the Kharkiv's educational district.

This includes the opening of public libraries.

Keywords: academic book, philosophical communication, education, library, Slobozhanskyina.